

Sammendrag:

Dagliglivets landskapsopplevelser

Rapporten presenterer resultater fra et forprosjekt utført for forskningsprogrammet Landskap i endring under Norges forskningsråd. Prosjektets hovedmål har vært å utarbeide et teoretisk utgangspunkt for studier av dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder og å avklare egnede metoder for å studere dette omfattende og komplekse temaet. Arbeidet baserer seg på en omfattende litteraturgjennomgang, både innen kulturgeografi, miljøpsykologi og sosiologi. Dette er likevel ikke noen uttømmende belysning av rapportens emner. Intensjonen her er å gi noen sentrale holdepunkter for videre studier på området.

Fokus på bylandskapet

I forskning om menneskers landskapsopplevelser og interaksjon mellom menneske og miljø har en i all hovedsak fokusert på naturlandskaper og på landskapenes betydning knyttet til ferie og fritid. Det vil stort sett si at man har vært opptatt av det som skjer utenfor hverdagen. Samtidig ser man at det er gjennom de daglige erfaringene av omgivelsene at mennesker får de fleste opplevelser av natur og kultur. I dag bor tre firedeler av befolkningen i Norge i byer og tettsteder. Det er i slike mer eller mindre bymessige sammenhenger, at folk reiser til og fra jobben, omgås venner og kjente – og opplever landskaper.

Dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder er videre særlig interessante fordi det er her landskapene endres mest og raskest. For å begrense arealforbruk og transport i urbane områder legges det i dag ut fra hensynet til miljøet, vekt på fortetting som planleggingsstrategi. Sentrale planutfordringer er knyttet til spørsmål som:

- Hvilke nære bylandskapsområder og landskaps- og kulturmiljøkvaliteter må en ta vare på?
- Vil en ønsket utvikling mot tettere byer kunne gi ytterligere tap av viktige arenaer og lokale kulturverdier i byenes og tettstedenes natur- og kulturlandskaper?

Økende krav om utbygging av infrastruktur for samferdsel reiser også spørsmål relatert til endringer av landskaper, som:

- Hvilken betydning har ulike infrastrukturløsninger og utformingene av disse for befolkningens livskvalitet og opplevelser av natur- og kulturlandskapene?

Fokus på subjektiv opplevelse

Opplevelse av et landskap i de daglige omgivelsene kan studeres på flere måter: 1) *ekspertparadigmet*, hvor det er profesjonelle som vurderer landskapet; 2) *det psykofysiske paradigmet*, som fokuserer på sammenhenger mellom det eksterne (elementer i landskap) og det interne (reaksjoner hos mennesker); 3) *det kognitive paradigmet*, som søker etter meninger personer assosierer med landskap; 4) *erfæringsparadigmet*, hvor verdien av et landskap ligger i interaksjonen mellom menneskene og landskapet. Kunnskapsutfordringene framover ser særlig ut til å ligge i de to sistnevnte paradigmene.

Det er formulert en rekke politiske mål og krav til planlegging og det er utarbeidet mange veiledere knyttet til utformingen av de nære omgivelsene. Disse bygger på fagprofesjonenes kunnskaper og vurderinger av kvaliteter og problemer, og baseres bare i begrenset grad på kunnskaper om befolkningens egne opplevelser og preferanser.

Den foreliggende litteraturstudien viser at økt kunnskap om hvordan folk opplever sine daglige natur- og kulturlandskaper vil være av vesentlig betydning for forvaltning, vern og ivaretagelse av natur- og kulturmiljøverdier, samt for planlegging av fremtidens byer og bymessige omgivelser.

Landskap som et sosialt produkt

Innen faglitteraturen er det gjort flere forsøk på distinkte avklaringer av landskapsbegrepet. Språkhistorisk har «landskap» sin opprinnelse i bildekunsten, for å beskrive bilder hvor natur var et motiv i seg selv, ikke bare malt som bakgrunn. Å oppsøke det som ble oppfattet som interessante landskaper, ble i den tidlige landskapsorienterte turismen gjerne sammenliknet med det å se på malerier.

I norsk forvaltning har landskapsbegrepet blant annet vært brukt i tilknytning til konsekvensanalyser. *Landskapsbildet* som en konsekvens omfatter både natur- og kulturlandskapet og det bebygde tettstedslandskapet eller bybildet. Et viktig element i landskapsbildet er dermed *kulturmiljøet* som defineres som områder hvor kulturminner (spor etter menneskelig virksomhet i det fysiske miljøet) inngår som en del av en større helhet.

Å se på et stykke terreng som et stykke landskap vil si å betrakte et utsnitt av naturen som en selvstendig enhet med distinkte fysiske og kulturelle former. Et slikt perspektiv fanger imidlertid ikke samspillet mellom menneske og miljø.

Forholdet mellom menneske og omgivelser kan blant annet beskrives som en *transaksjon*. Ved å se på forholdet som en transaksjon ser man opplevelse som en kontinuerlig prosess, hvor mennesket stadig tilpasser seg til og modifierer sine omgivelser. Opplevelser av landskapet må derfor forstås i et mønster av sammenhenger mellom mennesker, steder og psykologiske prosesser.

Ut fra et slikt konstruktivistisk perspektiv er virkeligheten ikke noe som går forut for vår erkjennelse av den. Det er slik sett ikke noe som «ligger der ute» som en objektiv virkelighet. Virkeligheten er – ut fra en slik tankegang – et resultat av samspillet mellom menneskene og deres ytre verden. Folks viten om eller opplevelser av dagliglivets landskaper i byer og tettsteder er ikke et speil av dette landskapet, men et samspill mellom

egenskapene ved landskapene og de meningene man tillegger dem. I mange tilfeller er stedenes mening ikke egenskaper ved stedene, men noe som er konstruert av noen som ferdes der eller har interesse for de aktuelle stedene.

Samspillet kommer også til uttrykk som stedsfornemmelse eller *stedsfølelse*. Med dette indikerer man at forholdet til et sted er preget av følelser og meninger. Stedsfølelse utvikles gjennom individers erfaringer og daglige liv i samspill med de sosiale, kulturelle og økonomiske forholdene den enkelte lever under. Gjennom dette samspillet formes det bånd mellom sted og menneske. Disse båndene kan blant annet forstås som en del av folks *identitet*.

Stedsfølelse og identitet utgjør resultater av symbolsk samhandling hvor mennesker uavbrutt utveksler symboler i form av det de sier og gjør, gjennom de tingene de omgir seg med og dessuten gjennom de stedene der de ferdes. Studier av stedstilknypning og identitet viser på denne måten at både stedsfølelse og deler av et individs identitet kan sees på som sosiale konstruksjoner.

Begreper for å beskrive opplevelse – estetikk og preferanse

I møte mellom menneske og miljø skapes det noe som ofte benevnes som et interaksjonsprodukt. To begreper som brukes innen miljøpsykologien for å beskrive dette produktet er *estetikk* og *preferanse*.

Det estetiske sees på som en egenskap ved landskapet. Et mål på eller en operasjonalisering av denne estetikken betegnes som folks *preferanse* for et landskap, deres liker/like-følelser. Ser man på dette forholdet som en ligning eller en funksjon, hvor sluttproduktet er preferanse, blir det som går inn i ligningen alle de aspektene ved landskapet man mener påvirker folks opplevelse eller preferanse. Eksempler på slike aspekter er romlighet, beskyttelse, åpen-lukket, kompleksitet-enkelthet, spenning-trygghet, variasjon-ensartethet, ukjent-kjent og unik-alminnelig.

En slik «preferanse-tilnærming» til studiet av de daglige omgivelsene ser på forholdet mellom mennesket og omgivelsene som interaksjon snarere enn som transaksjon, og tar i liten grad hensyn til det dynamiske og foranderlige i folks omgang med det fysiske miljøet.

Et tilnærming som i større grad betoner transaksjonen mellom menneske og miljø er å karakterisere de ulike aspektene ved landskapet som elementer ved omgivelsenes *atmosfære*. Atmosfærebegrepet innebærer en økt fokusering på folks aktive og dialektiske fortolkning av de umiddelbare omgivelsene, i forhold til en mer tradisjonell tilnærming til fenomenet. Ved å beskrive atmosfære formidles stemningen som omgivelsenes enkeltdele setter oss i gjennom våre sanser. I den aktive fortolkningen av omgivelsene brukes «hele kroppen» og «alle sanser». Det er altså ikke bare det visuelle som er avgjørende i folks landskapsopplevelser, men også opplevelser av lukter lyder og andre inntrykk..

Fokus på personer og ikke på steder

Det meste av forskningen om folks opplevelser av deres omgivelser har vært stedstil-knyttet. Stedet og menneskene som bruker eller ferdes på dette *ene* stedet er ofte i fokus. I det moderne samfunnet har folk en rekke steder som de ferdes i og gjennom. For personer hvor daglig mobilitet og bevegelse er en typisk tilstand, kan det tenkes at de blir mindre preget av de helt lokale omgivelsene og opptrer som stedspolygame. Moderne menneskers liv i urbane og semiurbane områder er på denne måten heteroge-ne og oppsplittede og ikke organisert rundt *ett* identitetsskapende sentrum. Det medfø- rer at studier av dagliglivets landskaper primært må ha personer og ikke steder som utgangspunkt.

Forskning knyttet til landskapsopplevelser har i stor grad søkt etter universelle kategori- er, ofte innen en vestlig eller nordatlantisk kontekst. Men det er også vist at mennesker med ulik bakgrunn og kultur opplever landskapene forskjellig.

Fordi forholdet mellom menneske og dets omgivelser sees på som en transaksjon tolkes omgivelsene ut fra den enkeltes referanseramme. Et menneskes opplevelse av et land- skap kan på denne måten være basert på både *kollektive* og *private* betydningsrefe- ranser. De kan være basert på meninger eller vurderinger som man i samfunnet generelt eller innen spesielle segmenter av befolkningen i hovedsak er enige om, eller de kan være ganske private – basert på den enkeltes helt personlige erfaringer eller livshistorie. En persons omgivelser eller steder som hun/han tillegger mening kan tilsvarende forstås enten som såkalte sosialt anerkjente steder eller som personlig erfarte steder.

Det kan altså være store forskjeller i meningsstrukturer og omgivelsenes mening mellom ulike personer og segmenter i samfunnet. Hva som regnes som attraktive landskapstyper og hvordan man skal organisere hverdagen for å nå disse stedene, kan karakteriseres som *script for hverdagen*, slike script kan være basert på både private og kollektive betydningsreferanser.

Landskap som opplevelsesrom en beveger seg gjennom

I vid forstand kan altså landskap forstås som den ytre fysiske rammen om vår eksistens og virksomhet, *omgivelser* som består av både natur- og kulturelementer. Dagliglivets landskaper er nært forbundet med folks daglige valg og handlinger. Det vil si at de er knyttet opp til steder som kontekst for handling, der man bor, arbeider gjør sine innkjøp og så videre.

Mobilitet er også et viktig element i menneskers hverdagsliv. Dagliglivets landskaper inkluderer altså både steder der folk oppholder seg i kortere eller lengre tid og de omgi- velsene som man beveger seg gjennom for å komme mellom steder. Bevegelse gjennom og opphold i de ulike delene av hverdagsrommet gir opplevelser av ulik art. Hvis omgi- velsene ikke gjør noe inntrykk, eller hvis man er likegyldig i forhold til dem, gir de ingen opplevelse. Dagliglivets landskaper må dermed forstås som de omgivelsene som folk selv definerer som meningsfylte (på godt og vondt) i hverdagen.

Landskapsopplevelsene må slik sett knyttes opp til folks valg og handlinger fordi det er disse som gir omgivelsene mening. Disse omgivelsene, som gir mening, kan karakteri- seres som *opplevelsesrom*.

Videre studier

Et viktig mål med videre studier av dagliglivets landskapsopplevelser i byer og tettsteder kan være å lokalisere ulike urbane og semiurbane opplevelsesrom og deretter å beskrive hva som kjennetegner disse, for å forstå og beskrive både bredden i folks oppfatninger og evalueringer av egne opplevelsesrom. Kravet til metode er da at den må kunne fange inn detaljer, kompleksitet og situasjonsbestemte betydninger i folks oppfattelse av deres daglige omgivelser. Uten å vite noe om omfanget og kompleksiteten i slike individuelle meninger synes det i første omgang mest hensiktsmessig å velge et *kvalitativt perspektiv*.

Den kvalitative metodens mål vil være å avdekke kvaliteter som fanger inn det sentrale av et fenomen, det vil si å etablere egnede begreper om eller klarere forståelser av fenomenet som skal studeres. En kvalitativ innfallsvinkel gjør bruk av en *begrepsmessig-induktiv modell* og forutsetter at det går an å bygge en allmenngyldig forståelse av et fenomen ved å studere et begrenset antall eksemplarer av fenomenet. Hvert tilfelle kan betraktes som et aspekt av helheten, fordi det er et konkret uttrykk for fenomenet som studeres. En persons definisjon av egne urbane og semiurbane opplevelsesrom er slik sett et konkret uttrykk for subjektive erfaringer og opplevelser av omgivelsene i byer og tettsteder som kan bidra til en praktisk rettet helhetsforståelse.

Forskningsdesign for videre studier

For å kunne studere dagliglivets landskapsopplevelser som skissert i denne rapporten, er det viktig å benytte seg av flere forskningsmetoder.

Landskapsopplevelser er relativt flyktige størrelser, det er ofte snakk om «små» hverdagshendelser som ikke nødvendigvis gir varige inntrykk. Folk har lett for å «glemme» viktige faktorer når de blir bedt om å forestille seg en situasjon, eller danne seg tydelige bilder av egne omgivelser. En utfordring blir derfor å gi folk muligheten til å huske detaljer og å utvide perspektivet til dem som blir intervjuet. Dette kan gjøres ved hjelp av såkalte projektive teknikker. Det foreslås her å supplere kvalitative intervjuer med fotografier som folk selv har tatt av sine daglige omgivelser. Fotografiene kan være et utgangspunkt for den som blir intervjuet, for å snakke om opplevelser av steder vedkommende selv har valgt ut. Bildene vil på denne måten fungere som en slags kladdebok eller huskelapp for omgivelser folk spesielt verdsetter eller misliker.

For å studere nærmere hvordan daglig transport fungerer som opplevelsesrom, og hvordan utforming og bruk av forskjellige ferdselsårer og måter å bevege seg på gjennom bylandskapet spiller inn på folks opplevelse av omgivelsene synes det tjenlig å bruke fokusgrupper. Deltakerne kan for eksempel grupperes etter transportmiddelbruk, slik at de som i hovedsak regnes som henholdsvis bilbrukere, kollektivtransportbrukere, gående og syklende, samles i hver sine grupper. Ved hjelp av fokusgrupper kan en blant annet få fram underliggende aspekter ved opplevelser av omgivelsene.

Et nyttig supplement til de to nevnte metodene er å be utvalgte personer om å skrive om personlige erfaringer og opplevelser av hverdagsomgivelsene. Slike anekdoter vil kunne

fungere som verbaliseringer av de funnene som kommer frem i de kvalitative intervjuene og i fokusgruppene.

Økt kunnskap om hvordan folk opplever sine daglige omgivelser vil kunne bidra til å belyse spørsmål om betydningen av ulike infrastrukturløsninger og om utformingen av disse har innflytelse på befolkningens livskvalitet og opplevelse av bylandskapet. Slik kunnskap vil være av vesentlig betydning for forvaltning og vern av natur- og kulturmiljøverdier og for planlegging av fremtidens byer og bymessige omgivelser.